

Jacek Bonarek

(Wydział Filologiczno-Historyczny
UJK Filii w Piotrkowie Trybunalskim)

Chrzest Rusi w ujęciu Jana Skylitzesa

Dzieło Jana Skylitzesa¹ znane pod tytułem *Zarys dziejów*² zawiera opis historii Bizancjum od pierwszych dekad IX w. do połowy XI w., obejmując tym samym również wieki, w których następowała chrystianizacja Rusi. Początki tego procesu można umiejscawiać w IX

¹ Na temat osoby Jana Skylitzesa oraz jego dzieła patrz np.: K. Krumbacher, *Geschichte, der byzantinischen Literatur*, Monachium 1897, s. 365-368; C. de Boor, *Zu Johannes Skylitzes*, „Byzantinische Zeitschrift” 1904, t. 13, s. 356-369 (dalej BZ); idem, *Weiteres zur Chronik des Skylitzes*, BZ 1905, t. 14, s. 409-467; G. Moravcsik, *Byzantinoturcika*, t.1, Budapeszt 1958, s. 335-341; A. P. Každan, *Iz istorii vizantijskoj chronografii X v. 2. Istočniki L'va Diakona i Skilicy dlia istorii tret'iej četvertii X stole-tia*, „Vizantijskij Vremennik” 1961, t. XX, s. 106-116 (dalej VV); D. I. Polemis, *Some Cases of erroneous identification in the Chronicle of Skylitzes*, „Byzantinoslavica” 1965, t. 26, s. 74-81 (dalej Bsl); J. Ferluga, *John Scylitzes and Michael of Devol*, „Zbornik radova Vizantološkog Instituta” 1967, t. 10, s. 163-170 (dalej ZRVD); W. Seibt, *Ioannes Skylitzes. Zur Person des Chronisten*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1976, t. 25, s. 81-85 (dalej JÖB); O. Jurewicz, *Historia literatury bizantyjskiej. Zarys*, Wrocław 1984, s. 187-190; J. Bonarek, *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Toruń 2003, s. 15-24; C. Holmes, *Basil II and the Governance of Empire (976-1025)*, Oxford 2005, s. 66-239; Jean Skylitzès, *Empereurs de Constantinople*, ed. B. Flusin, J.-Cl. Cheynet, Paris 2003, s. V-XXIV; J.-Cl. Cheynet, *Introduction: John Skylitzes, the author and his family*, [w:] John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, ed. J. Wortley, J.-Cl. Cheynet, B. Flusin, Cambridge 2010, s. X-XI; idem, *Jean Skylitzès, lecteur des chroniqueurs du Xe siècle*, [w:] Remanier, *métaphraser. Fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin*, ed. S. Dusanic, B. Flusin, Belgrade 2011, s. 111-129; B. Flusin, *Rewriting history: John Skylitzes' Synopsis historion*, [w:] John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, ed. J. Wortley, J.-Cl. Cheynet, B. Flusin, Cambridge 2010, s. XII-XXXIII; W. Treadgold, *The Middle Byzantine Historians*, Basingstoke 2013, s. 329-339; K. Biały, *The Authorship of the Lost Source of John Skylitzes' Synopsis Historion in the Chapter about the Reign of Michael IV*, „EOS: commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2014, t. 101/2, s. 275-284; idem, *Krytycyzm literacki Jana Skylitzesa w proimionie do „Zarysu dziejów”*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106/2, s. 203-216 (dalej: PH).

² *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973 (dalej: Jan Skylitzes).

w., natomiast jego zwieńczeniem była niewątpliwie decyzja księcia Włodzimierza o dokonaniu konwersji w końcu X w.

Wprawdzie Jan Skylitzes³ napisał swoją pracę prawdopodobnie za panowania Aleksego I Komnena (1081-1118)⁴, więc w czasach, kiedy Ruś zaliczała się już bezsprzecznie do krajów schryścianizowanych, jednak praca bizantyńskiego kronikarza, stanowiąca w zamyśle kontynuację kroniki Teofanesa Wyznawcy⁵, ze względu na zakres chronologiczny pozwala na prześledzenie stosunku Konstantynopola – oczywiście przez pryzmat spojrzenia Jana Skylitzesa – do Rusi w omawianych stuleciach, a zwłaszcza daje możliwość zastanowienia się nad odbiorem w Bizancjum okoliczności oraz czasu przyjęcia chrztu przez plemiona zamieszkujące ziemie wzdłuż drogi od *Waregów do Greków*.

Istotna będzie również próba rozstrzygnięcia, czy sam Jan Skylitzes miał świadomość, że proces chrystianizacji Rusi z perspektywy Konstantynopola nie odnosił się do jednego, konkretnego wydarzenia⁶,

³ Sam Jan Skylitzes urodził się prawdopodobnie około 1040 r. (inna data: przed 1050 r.), a zmarł w pierwszym dziesięcioleciu XII stulecia. Szczyt jego kariery urzędniczej przypadł na koniec wieku XI oraz pierwsze dziesięciolecie XII w., kiedy to pełnił szereg odpowiedzialnych funkcji na dworze w Konstantynopolu; W. Seibt, *Ioannes Skylitzes...*, s. 84-85; J.-Cl. Cheynet, *Introduction*, s. IX-X; idem *Jean Skylitzès ...*, s. 111-112; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 330.

⁴ I. Thurn, *Einleitung* [w:] *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973, s. VIII; N. A. Oikonomides rec.: *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973, BZ 1976, t. 69, s. 69; J. Bonarek, *Romajowie ...*, s. 16; Jean Skylitzès, *Empereurs de Constantinople*, s. VII; B. Flusin, *Rewriting history ...*, s. XII, W. Treadgold, *op. cit.*, s. 330-332; natomiast W. Seibt uważa, że były to lata 70. XI w. (W. Seibt, *Ioannes Skylitzes...*, s. 84-85).

⁵ Należy w tym momencie podkreślić, że dzieło Jana Skylitzesa było wprawdzie kompilacją (G. Moravcsik, *op. cit.*, s. 336-337; A. P. Každan, *Iz istorii ...*, s. 109-114; I. Thurn, *Einleitung...*, s. VIII; J. Bonarek, *Romajowie ...*, s. 19-22; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 332-339), jakkolwiek nie wydaje się, że jest to kompilacja bezkrytyczna i pozbawiona jakichkolwiek cech nowatorskich (J. Bonarek, *Romajowie...*, s. 22-23; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 337; patrz też: C. Holmes, *op. cit.*, s. 217; K. Biały, *Krytycyzm literacki ...*, s. 214).

⁶ Takim wydarzeniem ugruntowanym w tradycji jest chrystianizacja Rusi w czasach Włodzimierza I Wielkiego; np.: M. D. Priselkov, *Očerki po cerkovno-političeskoj istorii Kijevskoj Rusi X-XII v.*, Sankt-Peterburg 1913, s. 21-22; A. Poppe, *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968, s. 18-24, 33-49, 60-66, 174-176, 226-228; idem, *Ruś i Bizancjum w latach 986-989*, „Kwartalnik Historyczny“ 1978, t. 85, s. 3-23; idem, *The Political Background to the Baptism of Rus'. Byzantino-Russian Relations between 986-989*, „Dumbarton Oaks Papers“ 1976, t. 30, s. 235-237 (dalej: DOP); D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, London 1971, s. 191-201, 315-316; O. M. Rapov, *Oficial'noe křešćenije Rusi v konce X v.*, [w:] *Vvedenie christianstva na Rusi*, ed. A. D. Suchov, Moskwa 1987, s. 92-123; idem, *Russkaja cerkov' v IX-pervoj treti XII v.: Priniatije christianstva*, Moskwa 1998, s. 193-237; A. L. Ponomarev, N. I. Serikov, *989 (6496) god – god křešćenija Rusi (Filologičeskij analiz tekstov, astrologija i astronomija)*, [w:] *Pričernomor'e v sredne*

ale powtarzał się w dziejach, obejmując całe państwo bądź ograniczając się do władającej nim osoby.

Po raz pierwszy w *Zarysie dziejów* Jana Skylitzesa odniesienie do chrztu Rusi pojawia się w kontekście opisu wydarzeń z 860 r.⁷ W tym to roku bowiem Rusowie, lud scytyjski, dziki i nieokiełznany, zamieszkujący północną Taurydę⁸ spustoszył wybrzeża Morza Czarnego. Zagrozili oni nawet samemu Konstantynopolowi, lecz pokonał ich *gniew boży*, a wysłannicy Rusów poprosili o chrzest⁹, który zdaniem bizantyńskiego historyka stał się faktem¹⁰.

veka, t. II, ed. S. P. Karpov, Moskwa 1995, s. 156-185; S. A. Ivanov, *Vizantijskoe misisionarstvo. Možno li sdelat' iz „varvara” christianina?*, Moskwa 2003, s. 212-214; A. Karpov, *Vladimir Sviatoj*, Moskwa 2004, s. 100-307; V. Petruchin, *Drevnaia Rus' IX v. – 1263 g.*, Moskwa 2005, s. 90-100; M. Salamon, *Doktryna i praktyka misyjna Kościoła na Wschodzie w IV-XII wieku*, [w:] *Chryścianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz et al., Poznań 2016, s. 264; A. A. Romenskij, *Impjerija romjejev i 'tavroski-fy". Očerki russko-vizantijskich otnošenij posljednej četvreti X v.*, Charków 2017.

⁷ Również wcześniejsze od Jana Skylitzesa źródła bizantyńskie w sposób pewny (pomijając informacje dotyczące ataku ruskiego na posiadłości bizantyńskie zawarte np. w *Żywocie św. Grzegorza z Amastrydy*, dyskusja. patrz np.: A. Markopoulos, *La vie de Saint Georges d'Amastris et Photius*, JOB 1979, t. 28, s. 78-82; A. N. Sacharov, *Diplomatia drevnei Rusi*, Moskwa 1980, s. 25-36; W. Duczko, *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006, s. 42-43) wspominają o Rusi dopiero w czasach pierwszego patriarchatu Focjusza (858-867); (Leonis Grammatici *chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1842, s. 240-241; Theodosii Meliteni qui fertur *Chronographia*, ed. T. L. F. Tafel, Monachium 1859, s. 168; Symeonis Magistri et Logothetae *Chronicon*, ed. St. Wahlgren, Berlin 2006, s. 245-247; jakkolwiek ze źródeł zachodnioeuropejskich (*Annales Bertiniani*, ed. G. Waitz (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rum Germanicarum in usum scholarum*), Hanower 1883, s. 19) wiadomo o poselstwie ludu Rhos przebywającym w Konstantynopolu za panowania cesarza Teofila (829-842); patrz np.: A. N. Sacharov, *Diplomatia...*, s. 36-46; J. Shepard, *The Rhos Guests of Louis the Pious: Whence and Wherefore?*, „Early Medieval Europe” 1995, t. 4, s. 41-60; S. Franklin, J. Shepard, *The Emergence of Rus: 700-1200*, London-New York 1996, s. 29-37; G. G. Litavrin, *Vizantija, Bolgarija, Drevnjaja Rus' (IX-načalao XII vv.)*, Sankt-Peterburg 2000, s. 37-46; W. Duczko, *op. cit.*, Warszawa 2006, s. 17-54; I. Garipzanov, *The Annals of St. Bertin (839) and Chacanus of the Rhos*, „Ruthenica” 2006, t. 5, s. 7-11.

⁸ Na temat hipotezy (obecnie już mało popularnej w historiografii) o istnieniu tzw. Azowskiej Rusi patrz np.: P. O. Karyškovskij, *Lev Diakon o Tmutorakanskoj Rusi*, VV 1960, t. 18, s. 39-51; J.-P. Arrignon, *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 a 1043*, „Revue des Études slaves” 1983, t. 55/1, s. 129-137; S. Senyk, *A History of the Church in Ukraine*, t. I: *To the End of Thirteenth Century*, Rzym 1993, s. 21-26.

⁹ Na temat wyprawy ruskiej w czasach Focjusza i niejasności związanych z tym wydarzeniem, a także okoliczności przyjęcia chrztu istnieje bogata literatura, patrz np.: A. A. Vasiliev, *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass. 1946; A. N. Sacharov, *„Diplomatičeskoe priznaie” Drevnei Rusi (860)*, „Voprosy Istorii” 1975, nr 6, s. 37-64; idem, *Diplomatia...*, s. 36-46; H. Łowmiański, *Początki Polski*, Warszawa 1973, t. 5, s. 130-136; O. M. Rapov, *Russkaja cerkov'...*, s. 76-88; S. Franklin, J. Shepard, *op. cit.*, s. 50-59; G. G. Litavrin, *Vizantija, Bolgarija...*, s. 47-60;

Kolejna natomiast wzmianka o Rusach, również dotycząca chrystianizacji tego ludu, została zamieszczona przez Jana Skylitzesa w części *Zarysu dziejów* poświęconej cesarzowi Bazylemu I¹¹. Zgodnie z zawartymi w tym fragmencie dzieła bizantyńskiego historyka informacjami, nawrócenie się Rusi na chrześcijaństwo było efektem działań założyciela dynastii macedońskiej, który potwierdziwszy układy z Rusami, wysłał do nich biskupa¹².

Zgodnie z narracją Skylitzesa, tym razem Rusów do chrztu nakłoniła nie siła bizantyńskiego oręża, lecz cud, bowiem ruski władca, możni oraz cały lud, pogrążeni dotąd w fałszywej wierze, wezwali przysłanego do nich kapłana i zażądali od niego znaku na wzór przytoczonej wcześniej przypowieści biblijnej o cudownym ocaleniu trzech chłopców (czyli przyjaciół Daniela) z rozpalonego pieca.

Opowieść ta wzbudziła wielkie zainteresowanie Rusów, którzy zażądali wrzucenia do ognia egzemplarza ewangelii i przyrzekli uroczyscie, że jeśli zostanie on wyjęty z ognia nieuszkodzony, to oni uznają Boga chrześcijan. Kiedy po kilku godzinach specjalnie rozpalone ognisko wygasło, a księga pozostała cała, Rusowie chrzest przyjęli¹³.

Jan Skylitzes wspomina więc dwukrotnie o przyjęciu chrztu przez Ruś w IX w. Być może jest to pewna sprzeczność, która spowodowana została przeniesieniem zasług misyjnych Michała III¹⁴ na

K. Cukerman, *Dwa etapy formowania drevnerusskiego gosudarstva*, „Slavjanovedenije” 2001, nr 4, s. 260-262; P. V. Kuzenkov, *Pochod 860 g. na Konstantinopol' i pervoe krescenijsie Rusi v srednevekovych pis'mennych istočnikach*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Europy 2000 g. Problemy istočnikovedenija*, red. L. V. Stoljarov, Moskwa 2003, s. 3-172; G. P. Majeska, *Patriarch Photius and the conversion of Rus'*, „Russian History” 2005, t. 32/3-4, s. 413-418.

¹⁰ Jan Skylitzes, s. 107.

¹¹ Jan Skylitzes, s. 165.

¹² Prawdopodobnie siedzibą owego biskupa była Stara Ładoga na Północy ziem ruskich: K. Cukerman, *Dwa etapy...*, s. 261-262; W. Duczko, op. cit., s. 73-75; M. Salamon, *Jak pozyskać nowych wyznawców chrześcijaństwa? Początki wschodniej i zachodniej misji we wczesnośredniowiecznej „Młodszej Europie”*, [w:] *Chryścianizacja Europy. Kościół na przełomie I i II tysiąclecia*, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, Poznań 2015, s. 261; inaczej: S. A. Ivanov, *Koncepcja K. Cukermana i vizantijskije istočniki o chryścianizacji Rusi w IX w.*, „Slavjanovedenije” 2003, nr 2, s. 20-21.

¹³ Jan Skylitzes, s. 165; patrz też np.: H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1986, s. 249; O. M. Rapov, *Russkaja cerkov'...*, s. 89-98; S. A. Ivanov, *Vizantijskoe missionarstvo...*, s. 169.

¹⁴ W literaturze pojawia się również sugestia, że Focjusz źle odczytał intencję Rusów chcących przyjąć chrześcijaństwo, traktując ich jak już podporządkowanych Konstantynopolowi lud (K. Cukerman, *Dwa etapy...*, s. 261), stąd też powtórne działania zmierzające do chryścianizacji w czasach Bazylego I i patriarchy Ignacego. Taka hipoteza nie zmienia faktu, że od II połowy IX w. Ruś traktowana byłaby w Bizancjum jako społeczność schryścianizowana.

osobę Bazylego I¹⁵. Potwierdzać może to również fakt, że epizodu chrztu Rusi z czasów Bazylego I nie zawiera dzieło Symeona Logotety, natomiast pojawia się on w podstawowym dla Jana Skylitzesa źródle, jakim była biografia Bazylego pióra jego wnuka Konstantyna VII Porfirogenety, stanowiąca część pracy znanej jako Kontynuacja Teofanosa¹⁶. W ujęciu autora *Vita Basilii*, inicjatywa chrztu Rusi wychodzi bezpośrednio od Bazylego I, który stara się przekonać ruskiego władcę szczodrymi darami ze złota, srebra oraz jedwabów, aby Rusowie zwarli pokój, porzucili pogaństwo oraz przyjęli biskupa wyznaczonego przez patriarchę Ignacego¹⁷.

Analizując jednak owe dwa epizody przedstawiające relacje bizantyńsko-ruskie w drugiej połowie IX w. w kontekście nawracania pogan z Północy na chrześcijaństwo, można byłoby też wysunąć przypuszczenie, że nie są sprzeczne (przynajmniej w wersji zaproponowanej przez Jana Skylitzesa), ale wzajemnie się uzupełniają – w 860 r. pokonani mocą bożą najeźdźcy deklarują przyjęcie chrztu, natomiast kilka bądź kilkanaście lat później¹⁸ owa chrystianizacja ma w istocie miejsce¹⁹.

Bez względu na fakt, czy sam Jan Skylitzes w swym dziele połączył owe wydarzenia, czy traktował je jako oddzielne, to dla przedstawienia okoliczności chrztu Rusi w *Zarysie dziejów* istotne jest to, że zgodnie ze słowami bizantyńskiego historyka od drugiej połowy IX w. winno zaliczać się Ruś do ludów chrześcijańskich. Ciekawie więc w tym momencie jawi się fragment wspomnianej pracy, gdzie opisany został pobyt w Konstantynopolu, w czasach samodzielnego panowania

¹⁵ S. A. Ivanov, *Koncepcja K. Cukermana...*, s. 21; idem, *Vizantijskoe missionarstvo...*, s. 169-170.

¹⁶ *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin 2011 (dalej: Theophanes Continuatus).

¹⁷ Theophanes Continuatus, s. 312-316; K. Cukerman, *Dva etapy...*, s. 261.

¹⁸ Sugerowane daty to 870 r. (np. K. Cukerman, *Dva etapy...*, s. 262) bądź 874 r. (np. L. Havlíkova, *A propos de la christianisation de la Russie au IXe siècle*, Bsl. 1993, t. 54, s. 102).

¹⁹ Wprawdzie można uznać, że Jan Skylitzes stwierdza, że chrzest Ruś przyjęła i po roku 860, i w roku 874 (?), jednak należy zauważyć, że pierwszy fragment kończy stwierdzeniem, że *tak się też stało* (Jan Skylitzes, s. 107), które to słowa mogą odnosić się do wydarzeń z roku 860, lecz z równym prawdopodobieństwem jest to wyprzedzenie narracji przez historyka, spotykane w *Zarysie dziejów*. Przykładem może być wielokrotnie dyskutowana w literaturze (zwłaszcza starszej, np.: J. Ferluga, *Le soulèvement des Comitopoules*, ZRVI 1966, t. 9, s. 75-84; S. Rek, *Powstanie zachodniobułgarskiego państwa Komitopulów*, PH 1983, t. 74/2, s. 273-254) dwukrotna wzmianka Jana Skylitzesa o wybuchu buntu braci Komitopulów (Jan Skylitzes, s. 255-256, 328).

Konstantyna VII Porfirogenety, ruskiej władczyni Olgi²⁰. Jan Skylitzes określa ją jako żonę archonta Rusów, *który prowadził flotę na Romejów*²¹. Olga po śmierci męża przybyła do Konstantynopola i została tam ochrzczona, a także – co Jan Skylitzes podkreśla – odpowiednio uhonorowana²².

Opis pobytu Olgi w Konstantynopolu jest ostatnim epizodem, w którym Jan Skylitzes wspomina o przyjmowaniu chrześcijaństwa przez Rusów. Wzmianek takich więc w *Zarysie dziejów* można znaleźć trzy: dwie dotyczą Rusów jako ludu, natomiast jedna odnosi się do przedstawicielki ruskiej elity i sugeruje, że Ruś nadal pozostawała pogańska²³.

²⁰ Na temat Olgi i jej wizyty w Konstantynopolu patrz. np.: A. N. Sacharov, *Diplomatia drevnei Rusi*, s. 260-292; G. G. Litavrin, *Putešestvije russkoi kniagini Ol'gi v Konstantinopol'*. *Problema istočnikov*, VV 1981, t. 42, s. 35-48; idem, *Vizantija, Bolgarija...*, s. 154-213; O. Pritsak, *When and Where was Ol'ga Baptized?*, „Harvard Ukrainian Studies” 1985, t. 9, s. 5-24 (dalej: HUS); F. Tinnfeld, *Die Russische Fürstin Olga bei Konstantin VII. und das Problem der „Purpur geborenen Kinder”*, „Russia Mediaevalis” 1987, t. 6, s. 30-37; idem, *Zum Stand der Olga-Diskussion*, [w:] *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, ed. L. M. Hoffmann, A. Monchizadeh, Wiesbaden 2005, s. 531-567; D. Obolensky, *Olga's Conversion. The Evidence Reconsidered*, HUS, 1988/1989, t. 12/13, s. 145-158; idem, *Chrzest Olgi księżnej kijowskiej. Problem źródeł*, [w:] *Teologia i kultura duchowa...*, s. 23-40; A. V. Nazarenko, *Kogda že knjaginja Ol'ga jezdila v Konstantinopol'*, VV 1989, t. 50, s. 66-84; idem, *Drevnjaja Rus' na meždunarodnyh putjach. Meždisciplinarnye očerki kul'turnych, torgovyh, političeskich svjazej IX-XII vv.*, Moskwa 2001, s. 219-310; J. Featherstone, *Olga's Visit to Constantinople*, HUS 1990, t. 14, s. 293-312; idem, *Olga's Visit to Constantinople in de Cerimoniis*, REB 2003, t. 61, s. 241-251; A. Poppe, *Once Again Concerning the Baptism of Olga, Archontissa of Rus'*, DOP 1992, t. 46, s. 271-277; S. Franklin, J. Shepard, *op. cit.*, s. 134-137; C. Zuckerman, *Le Voyage d'Olga et la première ambassade espagnole à Constantinople en 946*, TM 2000, t. 13, s. 647-672; D. Gordienko, *Knjaginja Ol'ga: diskusija navkolo chreščennja*, [w:] *Sofija Kiivs'ka: Vizantija. Rus'. Ukraina. Zbirka statej na pošanu d. ist. nauk, prof. N. M. Nikitenko*, ed. D. Gordienko, Kijów 2011, s. 30-47; A. Ju. Karpov, *Kniagini Ol'ga*, Moskwa 2012, s. 140-215; Z. Brzozowska, *Święta księżna kijowska Olga. Wybór tekstów źródłowych*, Łódź 2014, s. 19-27.

²¹ Zgodnie z relacją Jana Skylitzesa w trakcie wyprawy księcia Igora, gdyż on był owym archontem Rusów, jego wojownicy dopuścili się wielu zbrodni: (Jan Skylitzes, s. 229; J. Bonarek, *Romajowie...*, s. 158). Kuszące więc byłoby przypuszczenie, że chrzest księżnej-wdowy miał również charakter ekspiacyjny.

²² Jan Skylitzes, s. 240. Być może pod tymi słowami bizantyńskiego historyka kryje się nadanie Oldze godności *zoste patrikia*, co wydaje się być potwierdzone przez współczesne wydarzenia źródło; Constanini Porphyrogeniti *De cerimoniis aulae Byzantine libri duo*, ed. J. J. Reiske, t. I, Bonn 1829, s. 597; A. Poppe, *Once Again Concerning...*, s. 272-273; J. Featherstone, *Olga's Visit to Constantinople in de Cerimoniis*, s. 246-247.

²³ Warto podkreślić istniejącą w historiografii uwagę, że Konstantyn VII Porfirogenta nie zdecydował się wysłać z ochrzczonej władczynią na Ruś kolejnego biskupa; A. Poppe, *Once Again Concerning...*, s. 271-279; M. Salamon, *Jak pozyskać...*, s. 262.

W tym momencie wielce ciekawie rysuje się w narracji Jana Skylitzesa osoba Włodzimierza I Wielkiego, który odegrał niezmiernie ważną rolę w kształtowaniu się relacji bizantyńsko-ruskich, wprowadzając ostatecznie Ruś do wspólnoty chrześcijańskich państw²⁴. Bizantyński historyk udziela bowiem jedynie skąpych informacji o fakcie, że ruski książę został szwagrem cesarza Bazylego z racji swego małżeństwa z Anną²⁵ oraz że Rusowie stali się jego sprzymierzeńcami w walce z uzurpatorem Bardasem Fokasem²⁶. Autor *Zarysu dziejów* wzmiankuje też o udziale Rusów w walnym zwycięstwie nad siłami rebeliantów dowodzonych Kalokyrosa Delfinasa²⁷, jakkolwiek nie obarcza ich roli żadnym komentarzem²⁸. Warte jest natomiast podkreślenia, że nie wspomina on ani słowem o chrzcie Włodzimierza²⁹, ani o jego wyprawie na Chersonez³⁰.

²⁴ Lit. patrz przyp.: 6.

²⁵ Jan Skylitzes, s. 336; lit. na temat wspomnianego małżeństwa patrz np.: A. Poppe, *Ruś i...*, s. 8-12; idem, *The Political Background ...*, s. 218-240; S. Franklin, J. Shepard, *op. cit.*, s. 164-165; A. Karpov, *Vladimir...*, s. 116, 181-183, 198; C. Holmes, *op. cit.*, s. 246, 460, 510-511; A. A. Romenskij, *Impjerija romjejev...*, s. 197-198.

²⁶ Jan Skylitzes, s. 336; lit. patrz też: A. Poppe, *Ruś i...*, s. 12-17; idem, *The Political Background...*, s. 226-228; idem, *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019*, KH, 102, 1995, s. 3-22; J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1996, s. 31-33; C. Holmes, *op. cit.*, s. 246, 460; A. Karpov, *Vladimir...*, s. 196-197; J. Haldon, *The Byzantine wars*, Stroud 2008, s. 158; A. A. Romenskij, *Impjerija romjejev...*, s. 197-198; idem, *Kniaz' Vladimir i Vizantija: k diskussii o chronologii rusko-vizantijskich otnošenij v poslednej četverti X veka*, „Kniaża doba” 2016, t. 10, s. 77-89; J. Romane, *Byzantium Triumphant: The Military History of the Byzantines, 959-1025*, Barnsley 2015, s. 97-98; A. Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oksford 2017, s. 98-99.

²⁷ Lit. patrz np.: A. Poppe, *The Political Background...*, s. 223; A. Karpov, *Vladimir...*, s. 209; C. Holmes, *op. cit.*, s. 460; J. Romane, *op. cit.*, s. 99-100; A. A. Romenskij, *Impjerija romjejev...*, s. 184-185; A. Kaldellis, *op. cit.*, s. 98.

²⁸ Jan Skylitzes, s. 336.

²⁹ Jan Skylitzes, milcząc na temat owych wydarzeń, kontynuuje bizantyńskie tradycje. Nie wspominają bowiem o chrzcie również inne rodzime źródła, w których mowa jest o sojuszu bizantyńsko-ruskim (Michel Psellos, *Chronographie*, ed. E. Renauld, t. 1, Paris 1926, s. 9) bądź o ruskiej wyprawie na Chersonez (Leonis Diaconis Caloënsis *Historiae libri decem*, ed. C. B. Hase, Bonn 1828, s. 175). Informacja wiążąca osobę Włodzimierza z przyjęciem chrztu przez Ruś znajduje się jedynie w anonimowym źródle znanym jako *Opowieść o chrzcie Rusi* bądź *Anonim Banduriego* i powstałym w kilka wieków po opisywanym fakcie; źródło to notabene podaje mogące zostać uznanymi za bałamutne informacje wiążące np. osobę Włodzimierza z Bazylim I (*Narratio de Russorum conversione*, [w:] *Analecta Byzantino-Russica*, ed. W. E. Regel, Sankt-Petersburg 1891, s. 44-51; P. V. Kuzenkov, *Pochod ...*, s. 140-146). Wydarzenie chrztu Rusi za panowania Włodzimierza odnotowali natomiast autorzy wschodni (np. *Histoire de Yahia' ibn Sa'ïd d'Antioche*, ed. I. Kratchovsky et alii, *Patrologia Orientalis*, t. 23, Paris 1932, s. 422-424; *The Universal History of Step'anos Tarōnec'i*, ed. T. Greenwood, Oksford 2017, s. 308-309) oraz zachodni (np. Thietmari

Można zgodzić się ze stwierdzeniem, że w Bizancjum nie chciano pamiętać o udziale barbarzyńców w wojnie domowej, zwłaszcza, iż ceną była ręka porfirogenetki, co stanowiłoby złamanie zasady Konstancyntyna VII Porfirogenety zawartej w *De administrando imperio* o zakazie małżeństw bizantyńskich księżniczek z cudzoziemcami³¹. Uwaga, że cena, jaką zapłacił Bazyli za pomoc pogańskiego władcy Włodzimierza, była zbyt wysoka i dlatego w Konstantynopolu podtrzymywano obraz Rusi jako schryścianizowanego kraju, jest jak naj-

Merseburgiensis episcopi *Chronicon*, ed. R. Holtzmann, Berlin 1935, s. 487), a także – co jest całkowicie zrozumiałe – fakt ten szeroko został omówiony w źródłach ruskich (np. *Povest' vremennykh let*, ed. D. S. Lichačev, Sankt-Peterburg 2007, s. 186-189); patrz też np.: A. Poppe, *The Political Background ...*, s. 201-210; idem, *How the Conversion of Rus' Was Understood in the Eleventh Century*, HUS 1987, t. 11/3-4, s. 287-302; idem, *Przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi w opiniach XI w.*, [w:] *Teologa i kultura duchowa starej Rusi*, red. W. Hryniewicz OMI, J. S. Gajek MIC, Lublin 1993, s. 89-104; też interesujące uwagi dotyczące wspomnianej kwestii na marginesie porównania osoby Anny z władczynią Bułgarii, Marią Lekapeną: Z. A. Brzozowska, *Rola carycy Marii-Ireny Lekapeny w recepcji elementów bizantyńskiego modelu władzy w pierwszym państwie bułgarskim*, „Vox Patrum” 2016, t. 36/66, s. 448-451.

³⁰ Okoliczności ruskiej wyprawy na Chersones są powszechnie dyskutowane w literaturze, patrz np.: A. Poppe, *Rus' i...*, s. 18-19; idem, *The Political Background...*, s. 238-239; N. M. Bogdanova, *O vremeni vziatija Chersona kniazem Vladimirom*, VV 1986, t. 47, s. 39-46; S. A. Beliaev, *Pochod kniazia Vladimira na Korsun' (Ego posledstvia dla Chersonesa)*, VV 1990, t. 51, s. 153-164; D. Obolensky, *Byzantium, Kiev and Cherson in the Tenth Century*, Bsl., 54, 1993, s. 110-113; idem, *Cherson i kreśćenie Rusi: protiv peresmotra tradicionnoi točki zrenia*, VV, 55, 1994, s. 53-61; A. Karpov, *Vladimir...*, s. 212-249; A. A. Romenskij, *Korsunskij pochod kniazia Vladimira: Obstojaatel'stva osady i zachvata goroda*, „Drevnaja Rus'. Voprosy Medievistiki” 2016, nr 1(63), s. 5-15; idem, *Impjerija romjejev ...*, s. 114-165; A. Romančuk, *Korsun'skij pochod kniazia Vladimira: istoriografičeskie zametki*, „Quaestio Rossica” 2016, t. 4/1, s. 195-208; A. Kaldellis, *op. cit.*, s. 100.

³¹ Constantinus Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Washington 1967, s. 66, 68; na temat tej wzmianki w dziele cesarza Konstancyntyna patrz np.: J. Shepard, *Constantine VII's doctrine of "Containment" of the Rus*, [w:] *GENNADIOS k 70-letiu akademika G. G. Litavrina*, red. B. N. Floria, Moskwa 1989, s. 264-283; A. Paroń, „Trzeba, abyś tymi oto słowami odparł i to niedorzeczne żądanie” – wokół *De administrando imperio* Konstancyntyna VII Porfirogenety, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski (Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr 2783, Historia CLXX), Wrocław 2005, s. 345-363; Z. A. Brzozowska, *The Marriage with the Bulgarian Ruler – Honor or Degradation*, [w:] Z. A. Brzozowska, M. J. Leszka, *Maria Lekapene Empress of the Bulgarians. Neither a Saint nor a Malefactress*, Łódź-Kraków 2017, s. 64-65; Z. A. Brzozowska, M. J. Leszka, K. Marinow, *Piotr I Święty, car bułgarski (ok. 912-969). Maria Lekapena, caryca bułgarska (ok. 912-963)*, Kraków 2018, s. 70-72.

bardziej zasadna³² oraz może tłumaczyć milczenie na temat chrztu Włodzimierza³³.

Narracja przekazana przez Jana Skylitzesa wyraźnie wskazuje, że Ruś dokonała wejścia w granice chrześcijańskiej ekumeny jeden raz, w wieku IX. Wydaje się to potwierdzać redakcja wzmianek w *Zarysie dziejów* dotyczących chrystianizacji Rusi w czasach Michała III oraz Bazylego I. Z kolei postrzeganie społeczności ruskiej jako schrystianizowanej może kwestionować chociażby dokonany przez Skylitzesa opis ruskich ekscesów podczas wyprawy księcia Igora w roku 941. Warto również dodać, że odnotowanie w *Zarysie dziejów* przyjęcia chrztu przez Olgę, wdowę po wspomnianym księciu, nie daje możliwości stwierdzenia, czy jej poddani pozostają chrześcijańscy, jakkolwiek sam chrzest Olgi sugeruje pogaństwo Rusi. Nie zmienia to faktu, że dla tworzącego na przełomie XI i XII w. swą kompilację wysokiego bizantyńskiego dostojnika chrystianizacja Rusi wiązała się z osobami Focjusza, Ignacego, Michała III oraz Bazylego I.

The baptism of Rus' according to Jan Skylitzes Summary

The work of John Skylitzes (Synopsis historion) embracing the history of Byzantium from the 9th till the 11th century, written in the times of Aleksy Komnen – when Rus' had already been a christianized country – allows to view the attitudes of Byzantines towards the process of christianization of Rus'. Namely, John Skylitzes provides two descriptions of how Christian faith was adopted by Rus' (under the reign of Michael II and then Basil I) and mentions the christening of Princess Olga, while completely neglecting the actual Christianization of Kievan Rus' during the reign of Vladimir I the Saint. Thus, the narration rendered by John Skylitzes indicates that Ruthenia entered the Christian ecumene only once, that is, in the 9th century.

Keywords: John Skylitzes, Byzantium, Rus', christianization of Kievan Rus', Rus'-Byzantine relations

³² A. Poppe, *Ruś i ...*, s. 8-9; idem, *The Political Background...*, s. 212-213.

³³ Warto jednak dodać, że Jan Skylitzes wspomina np. o chrzcie wodzów węgierskich w połowie X w., odnosząc ten fakt również do chrystianizacji terytorium Węgier (Jan Skylitzes, s. 239; lit. na temat tego wydarzenia patrz np.: P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkan, 900-1204*, Cambridge 2000, s. 40; S. A. Ivanov, *Vizantijskoje miszionerstvo...*, s. 191-192; G. Barabás, *The Christianization of Hungary*, [w:] *Chrystianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz et al., Poznań 2016, s. 118). Być może więc pamięć o rzekomej prośbie o chrzest Rusi po 860 r. była postrzegana jako faktyczna chrystianizacja owego ludu.

Słowa kluczowe: Jan Skylitzes, Bizancjum, Ruś, chrystianizacja Rusi, relacje rusko-bizantyńskie

Bibliografia

- Annales Bertiniani*, ed. G. Waitz, Hanower 1883.
- Arrignon J.-P., *Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 a 1043*, „Revue des Études slaves” 1983, t. 55/1.
- Barabás G., *The Christianization of Hungary*, [w:] *Chrystianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz et al., Poznań 2016.
- Biały K., *Krytycyzm literacki Jana Skylitzesa w prooimionie do „Zarysu dziejów”*, „Przegląd Historyczny” 2015, t. 106/2.
- Biały K., *The Authorship of the Lost Source of John Skylitzes’ Synopsis Historion in the Chapter about the Reign of Michael IV*, „EOS: commentarii Societatis Philologiae Polonorum” 2014, t. 101/2.
- Beliaev S. A., *Pochod kniazia Vladimira na Korsun' (Ego posledstvia dla Chersonesa)*, „Vizantijskij Vremennik” 1990, t. 51.
- Bogdanova N. M., *O vremeni vziatija Chersona kniazem Vladimirom*, „Vizantijskij Vremennik” 1986, t. 47.
- Bonarek J., *Romajowie i obcy w Kronice Jana Skylitzesa. Identyfikacja etniczna Bizantyńczyków i ich stosunek do obcych w świetle Kroniki Jana Skylitzesa*, Toruń 2003.
- Brzozowska Z., *Święta księżna kijowska Olga. Wybór tekstów źródłowych*, Łódź 2014.
- Brzozowska Z. A., *Rola carycy Marii-Ireny Lekapeny w recepcji elementów bizantyńskiego modelu władzy w pierwszym państwie bułgarskim*, „Vox Patrum” 2016, t. 36/66.
- Brzozowska Z. A., *The Marriage with the Bulgarian Ruler – Honor or Degradation*, [w:] Z. A. Brzozowska, M. J. Leszka, *Maria Lekapene Empress of the Bulgarians. Neither a Saint nor a Malefactress*, Łódź-Kraków 2017.
- Brzozowska Z. A., Leszka M. J., Marinow K., *Piotr I Święty, car bułgarski (ok. 912-969). Maria Lekapena, caryca bułgarska (ok. 912-?963)*, Kraków 2018.
- Boor C. de, *Zu Johannes Skylitzes*, „Byzantinische Zeitschrift” 1904, t. 13.
- Boor C. de, *Weiteres zur Chronik des Skylitzes*, „Byzantinische Zeitschrift” 1905, t. 14.
- Cheyne J.-Cl., *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1996.
- Cheyne J.-Cl., *Introduction: John Skylitzes, the author and his family*, [w:] John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, ed. J. Wortley, J.-Cl. Cheynet, B. Flusin, Cambridge 2010.

- Cheyne J.-Cl., *Jean Skylitzès, lecteur des chroniqueurs du Xe siècle*, [w:] *Remanier, métaphraser. Fonctions et techniques de la réécriture dans le monde byzantin*, ed. S. Dusanic, B. Flusin, Belgrade 2011.
- Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo vita Basilii imperatoris amplectitur*, ed. I. Ševčenko, Berlin 2011.
- Constanini Porphyrogeniti *De cerimoniis aulae Byzantine libri duo*, ed. J. J. Reiske, t. I, Bonn 1829.
- Constantinus Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington 1967.
- Cukerman K., *Dva etapa formirovanija drevnerusskogo gosudarstva*, "Slavjanovedenje" 2001, nr 4.
- Duczko W., *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006
- Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973.
- Featherstone J., *Olga's Visit to Constantinople*, „Harvard Ukrainian Studies” 1990, t. 14, s. 293-312.
- Featherstone J., *Olga's Visit to Constantinople in de Cerimoniis*, „Revue des Études Byzantines” 2003, t. 61, s. 241-251.
- Ferluga J., *Le soulèvement des Comitopoules*, „Zbornik radova Vizantološkog Instituta” 1967, 1966, t. 9.
- Ferluga J., *John Scylitzes and Michael of Devol*, „Zbornik radova Vizantološkog Instituta” 1967, t. 10.
- Flusin B., *Re-writing history: John Skylitzes' Synopsis historion*, [w:] *John Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, ed. J. Wortley, J.-Cl. Cheynet, B. Flusin, Cambridge 2010.
- Franklin S., Shepard J., *The Emergence of Rus: 700-1200*, Londyn-Nowy Jork 1996.
- Garipzanov I., *The Annals of St. Bertin (839) and Chacanus of the Rhos*, „Ruthenica” 2006, t. 5, s. 7-11.
- Gordienko D., *Knjaginja Ol'ga: diskusija navkolo chreščennja*, [w:] *Sofija Kiivs'ka: Vizantija. Rus'. Ukraina. Zbirka statej na pošanu d. ist. nauk, prof. N. M. Nikitenko*, ed. D. Gordienko, Kijów 2011, s. 30-47.
- Haldon J., *The Byzantine wars*, Stroud 2008.
- Havlíková L., *A propos de la chrystianisation de la Russie au IXe siècle*, „Byzantinoslavica” 1993, t. 54.
- Histoire de Yahîā ibn Sa'īd d'Antioche*, ed. I. Kratchovskij et alii, *Patrologia Orientalis*, t. 23.
- Holmes C., *Basil II and the Governance of Empire (976–1025)*, Oxford 2005.

- Ivanov S. A., *Koncepcija K. Cukermana i vizantijskije istočniki o christianizaciji Rusi w IX v.*, „Slavjanovedenje” 2003, nr 2.
- Ivanov S. A., *Vizantijskoje missionierstvo. Možno li sdielat' iz „varvara” christianina?*, Moskwa 2003.
- Jean Skylitzès, *Empereurs de Constantinople*, ed. B. Flusin, J.-Cl. Cheynet, Paris 2003.
- Jurewicz O., *Historia literatury bizantyjskiej. Zarys*, Wrocław 1984.
- Kaldellis A., *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oksford 2017.
- Karpov A. Ju., *Vladimir Sviatoj*, Moskwa 2004.
- Karpov A. Ju., *Kniagini Ol'ga*, Moskwa 2012.
- Karyškovskij P. O., *Lev Diakon o Tmutorakanskoj Rusi*, „Vizantijskij Vremennik” 1960, t. 18.
- Každan A. P., *Iz istorii vizantijskoj chronografii X v. 2. Istočniki L'va Diakona i Skilicy dlia istorii tret'iej četvertii X stoletia*, „Vizantijskij Vremennik” 1961, t. XX.
- Krumbacher K., *Geschichte, der byzantinischen Literatur*, Monachium 1897.
- Kuzenkov P. V., *Pochod 860 g. na Konstantinopol' i pervoe kreščenie Rusi v srednevekovyh pis'mennyh istočnikach*, [w:] *Drevnejšie gosudarstva Vostočnoj Evropy 2000 g. Problemy istočnikovedenija*, red. L. V. Stoljarov, Moskwa 2003.
- Leonis Diaconis Caloënsis *Historiae libri decem*, ed. C. B. Hase, Bonn 1828.
- Leonis Grammatici *chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1842.
- Litavrin G. G., *Putešestvije russkoj kniagini Ol'gi v Konstantinopol'. Problema istočnikov*, „Vizantijskij Vremennik” 1981, t. 42.
- Litavrin G. G., *Vizantija, Bolgarija, Drevnjaja Rus' (IX-načalao XII vv.)*, Sankt-Peterburg 2000.
- Łowmiański H., *Początki Polski*, t. 5, Warszawa 1973.
- Łowmiański H., *Religia Słowian i jej upadek*, Warszawa 1986.
- Markopoulos A., *La vie de Saint Georges d'Amastris et Photius*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1979, t. 28.
- Majeska G. P., *Patriarch Photius and the conversion of Rus'*, „Russian History” 2005, t. 32/3-4.
- Michel Psellos, *Chronographie*, ed. E. Renauld, t. 1, Paris 1926.
- Moravcsik G., *Byzantinoturcika*, t.1, Budapest 1958.
- Narratio de Russorum conversione*, [w:] *Analecta Byzantino-Russica*, ed. W. E. Regel, Sankt-Petersburg 1891.
- Nazarenko A. V., *Kogda že knjaginja Ol'ga jezdila v Konstantinopol'*, „Vizantijskij Vremennik” 1989, t. 50.

- Nazarenko A. V., *Drevnjaja Rus' na meždunarodnyh putjach. Meždisciplinarnye očerki kul'turnych, torgovyh, poliitičeskich svjazej IX-XII vv.*, Moskwa 2001.
- Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, London 1971.
- Obolensky D., *Olga's Conversion. The Evidence Reconsidered*, „Harvard Ukrainian Studies” 1988/1989, t. 12/13, s. 145-158.
- Obolensky D., *Byzantium, Kiev and Cherson in the Tenth Century*, „Byzantinoslavica”, 54, 1993.
- Obolensky D., *Cherson i krešćenie Rusi: protiv peresmotra tradicionnoi točki zrenia*, „Vizantijskij Vremennik”, 55, 1994.
- Oikonomides N. A., rec.: *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973, BZ, 69, 1976.
- Paroń A., „Trzeba, abyś tymi oto słowami odparł i to niedorzeczne żądanie” – wokół *De administrano imperio Konstantyna VII Porfirogenety*, [w:] *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*, red. S. Rosik, P. Wiszewski (Acta Universitatis Wratislaviensis, Nr 2783, Historia CLXX), Wrocław 2005.
- Polemis D. I., *Some Cases of erroneous identification in the Chronicle of Skylitzes*, „Byzantinoslavica” 1965, t. 26.
- Ponomarev A. L., N. I. Serikov, *989 (6496) god – god krešćenija Rusi (Filologičeskij analiz tekstov, astrologija i astronomija)*, [w:] *Pričernomor'e v sredne veka*, t. II, ed. S. P. Karpov, Moskwa 1995.
- Poppe A., *Państwo i kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968.
- Poppe A., *The Political Background to the Baptism of Rus' Byzantino-Russian Relations between 986-989*, „Dumbarton Oaks Papers” 1976, t. 30.
- Poppe A., *Ruś i Bizancjum w latach 986-989*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, t. 85.
- Poppe A., *How the Conversion of Rus' Was Understood in the Eleventh Century*, „Harvard Ukrainian Studies” 1987, t. 11/3-4.
- Poppe A., *Once Again Concerning the Baptism of Olga, Archontissa of Rus'*, „Dumbarton Oaks Papers” 1992, t. 46.
- Poppe A., *Przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi w opiniach XI w.*, [w:] *Teologa i kultura duchowa starej Rusi*, red. W. Hryniewicz OMI, J. S. Gajek MIC, Lublin 1993.
- Poppe A., *Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, t. 102.
- Povest' vremennyh let*, ed. D. S. Lichačev, Sankt-Peterburg 2007.
- Priselkov M. D., *Očerki po cerkovno-političeskoj istorii Kijevskoj Rusi X-XII v.*, Sankt-Peterburg 1913.

- Pritsak O., *When and Where was Ol'ga Baptized?*, „Harvard Ukrainian Studies” 1985, t. 9.
- Rapov O. M., *Oficial'noe křešćenije Rusi v konce X v.*, [w:] *Vvedenie christianstva na Rusi*, ed. A. D. Suchov, Moskwa 1987.
- Rapov O. M., *Russkaja cerkov' v IX-pervoj treti XII v.: Priniatije christianstva*, Moskwa 1998.
- Rek S., *Powstanie zachodniobułgarskiego państwa Komitopulów*, „Przegłąd Historyczny” 1983, t. 74/2.
- Romančuk A., *Korsun'skij pochod kniazia Vladimira: istoriografičeskie zametki*, „Quaestio Rossica” 2016, t. 4/1.
- Romane J., *Byzantium Triumphant: The Military History of the Byzantines, 959-1025*, Barnsley 2015.
- Romenskij A., *Kniaz' Vladimir i Vizantija: k diskussii o chronologii rusko-vizantijskich otnošenij v poslednej četverti X veka*, „Knjaža doba” 2016, t. 10.
- Romenskij A. A., *Korsunskij pochod kniazia Vladimira: Obstoitel'stva osady i zachvata goroda*, „Drevnaja Rus'. „Voprosy Medievistiki” 2016, nr 1(63).
- Romenskij A. A., *Impjerija romjejev i 'tavroskify". Očerki rusko-vizantijskich otnošenij posljednej četvjeti X v.*, Charków 2017.
- Sacharov A. N., *"Diplomatičeskoe priznaie" Drevnei Rusi (860)*, „Voprosy Istorii” 1975, nr 6.
- Sacharov A. N., *Diplomatia drevnei Rusi*, Moskwa 1980.
- Salamon M., *Jak pozyskać nowych wyznawców chrześcijaństwa? Początki wschodniej i zachodniej misji we wczesnośredniowiecznej „Młodszej Europie”*, [w:] *Chrystianizacja Europy. Kościół na przełomie I i II tysiąclecia*, red. J. Dobosz, J. Strzelczyk, Poznań 2015.
- Salamon M., *Doktryna i praktyka misyjna Kościoła na Wschodzie w IV-XII wieku*, [w:] *Chrystianizacja „Młodszej Europy”*, red. J. Dobosz et al., Poznań 2016.
- Shepard J., *Constantine VII's doctrine of "Containment" of the Rus*, [w:] *GENNADIOS k 70-letiu akademika G. G. Litavrina*, red. B. N. Floria, Moskwa 1989.
- Shepard J., *The Rhos Guests of Louis the Pious: Whence and Wherefore?*, „Early Medieval Europe” 1995, t. 4.
- Seibt W., *Ioannes Skylitzes. Zur Person des Chronisten*, „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik” 1976, t. 25.
- Senyk S., *A History of the Church in Ukraine*, t. I: *To the End of Thirteenth Century*, Rzym 1993.
- Stephenson P., *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkan, 900-1204*, Cambridge 2000.

- Symeonis Magistri et Logothetae *Chronicon*, ed. St. Wahlgren, Berlin 2006.
- The Universal History of Step'anos Tarōnec'i*, ed. T. Greenwood, Oxford 2017.
- Theodosii Meliteni qui fertur *Chronographia*, ed. T. L. F. Tafel, Monachium 1859.
- Thurn I., *Einleitung* [w:] *Ioannes Scylitzes Synopsis historion*, ed. I. Thurn, Berlin-Nowy Jork 1973.
- Thietmari Merseburgiensis episcopi *Chronicon*, ed. R. Holtzmann, Berlin 1935.
- Tinnefeld F., *Die Russische Fürstin Olga bei Konstantin VII. und das Problem der „Purpur geborenen Kinder“*, „*Russia Mediaevalis*” 1987, t. 6.
- Tinneled F., *Zum Stand der Olga-Diskussion*, [w:] *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, ed. L. M. Hoffmann, A Monchizadeh, Wiesbaden 2005.
- Treadgold W., *The Middle Byzantine Historians*, Basingstoke 2013.
- Vasiliev A. A., *The Russian Attack on Constantinople in 860*, Cambridge Mass. 1946.
- Zuckerman C., *Le Voyage d'Olga et la première ambassade espagnole à Constantinople en 946*, „*Travaux et Mémoires*” 2000, t. 13, s. 647-672.